

ЗА ИКОНОГРАФИЯТА НА СВЕТИ ЕВТИМИЙ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Миглена ПРАШКОВА (Велико Търново)

Строителството и изписването на нови православни храмове в България през последните години е факт. Много често в практиката съвременният иконописец се налага да изпише български светци или в първия регистър на наоса на съответната църква, в сцена, или като изображение на икона. Това предполага, че колегата трябва да направи сериозно проучване на иконографията на избрания образ¹. Почти винаги тя, проследена хронологически, е доста противоречива за разлика от установената иконография на общохристиянските светци. Това поставя проблем пред художника за решаване. Такъв е случаят с образа на св. Евтимий, патриарх Търновски. В настоящата статия ще се опитаме да посочим верния път в подобно проучване, като стигнем до правилния начин на изобразяване на този персонаж.

Значителният културно-исторически принос на св. патриарх Евтимий е безспорен². Със своите трудове, съставяйки похвални слова и жития на светци и на други исторически личности, самият патриарх Евтимий има принос в иконографската характеристика на някои персонажи като св. Петка Търновска, св. Йоан Рилски, св. Иларион Мъгленски, св. Филотея Търновска, св. св. Константин и Елена и др.³

Патриарх Евтимий е канонизиран като светец скоро след смъртта му. Българската православна църква съставя служба в негова чест и празникът му се чества на 20 януари в църковния календар⁴. Св. Евтимий е роден в Търново. Ученик е на св. Теодосий Търновски. Монах е, последовател на исихазма, учител, писател и учен, основател на школа в манастира „Св. Троица“ край Търново и Български патриарх⁵. Това са основните моменти от живота му, характеризиращи неговата личност, важни за формирането на иконографията на неговия образ, за смисъла, с който трябва да се наговари изображението на светеца и излъчването на неговия лик. Тук не е мястото подробно да разглеждаме житието на патриарх Евтимий, но извори за характеристиките, формиращи изображението,

трябва да се търсят именно там. Ще споменем само, че той остава крепител на духа на народа след падането на Търново. Свидетелство за това е легендата, според която твърдят и непоколебим характер на светеца е въздействал така на нашествениците, че когато посегнали да го посетат, ръката на палача се вцепенила⁶. Затова именно тази легенда е сюжетна основа за творби на много художници⁷, наред с отвеждането на Патриарха на заточение и изпращането му от търновчани⁸.

За съжаление в ерминията на Дичо Зограф, публикувана от Асен Василиев, образът на св. Евтимий патриарх Търновски не е описан. Там е вписано името на преподобни Евтимий, но се касае за Евтимий Велики от гр. Мелитин. В Стематографията на Христофор Жефарович също не е включен⁹. Описание на това как трябва да изглежда образът на св. Евтимий патриарх Търновски не се среща в текста на никоя от публикуваните ерминии, които сами по себе си съдържат препоръки как да бъде изобразен даден светец¹⁰.

Най-ранното изображение на св. патриарх Евтимий се намира върху двустранна икона, съхранявана в музея в гр. Ловеч. Тя е датирана от XVIII в.¹¹ (фото 1) От другата страна на иконата е нарисуван св. Теодосий Търновски. Изображенията им са допоясни, във фронтални пози, като е приложен един и същи иконографски тип. Двата лика почти не се различават един от друг. Изобразени са с еднаква среднодълга брада, леко раздвоена, с къси къдрави коси. Облеклото е също еднакво, подобно на начина, по който Жефарович описва изображенията на монасите в своята Стематография. В левите си ръце светците държат навити свитъци, а десните са положени в благославящ жест. Иконата принадлежи на тревненската живописна школа от втората половина на XVIII в. Серия подобни двустранни икони са намерени в църквата в с. Голямо Белово¹².

Образът на Патриарх Евтимий е повече разпространен в паметниците от времето на Възраждането, средата на XIX в. На иконата от църквата „Св. Георги“ в с. Хаджидимово (фото 2) той е изобразен като преподобен в монашески одежди, с бяла коса и дълга раздвоена брада. В лявата си ръка държи разгънат свитък с надпис (в превод на съвременен български език): „Брате, оръжието на монаха е съд поучение моление“. В дясната си ръка държи жезъл, единствения атрибут, който подсказва за патриаршеския му сан. Позата му излъчва смирение, ликът — спокойствие, благост, мъдрост на учител. Изобразен е сред планински пейзаж — скали и дървета, който напомня за делото му, за мястото, където е развивал своята дейност. Това е характерно за изображенията на българските светци св. Йоан Рилски и св. Теодосий Търновски.

Друго изображение на св. Евтимий срещаме в Араповския манастир, 1864 г., рисувани от Алекси Атанасов и Георги Данчов¹³ (фото 3). Тук той е изобразен в първия регистър на наоса, заедно с други български светци — св. Йоаким патриарх Търновски и св. Йоан патриарх Търновски¹⁴.

Фото 1. Св. Евтимий патриарх
Търновски – едната страна на дву-
странната лицева икона от музея в
гр. Ловеч

Фото 3. Св. Йоаким патриарх Търновски и св. Евтимий патриарх
Търновски. Араповски манастир, 1864 г.

Фото 2. Св. Евтимий, патриарх Търновски. Икона от църквата „Св. Георги“ от с. Хаджидимово

Тези изображения почти не се различават едно от друго, с изключение на някои жестове, атрибутите, които държат в ръцете си, както и декорацията на дрехите. Патриарх Евтимий е изобразен в характерните за времето на Възраждането архиерейски одежди. На главата му има корона (митра). В лявата си ръка държи книга (Евангелие), а в дясната — патриаршески жезъл. Типажът е по-различен от описаното по-горе изображение — дълга разрошена бяла коса, по-къса раздвоена брада. Ликът му се отличава със строгост. Художникът е направил опит да изпълни групата на българските (Търновските) патриарси, като е търсил в позите им известна представителност.

Подобен случай виждаме и в първия регистър на параклиса, рисуван най-вероятно от Алекси Атанасов в Капиновския манастир (фото 4). Тук св. патриарх Евтимий е изобразен със св. Иларион Мъгленски и св. Йоан патриарх Търновски (вж. бележка 14) в реда заедно със светци-войни. Те са нарисувани в архиерейски одежди, с различна декорация, но с еднакви пози, държачи еднакви жезли, на главите си с еднакви корони. Тук майстор Алекси е искал да придаде особена значимост на персонажите, да ги направи също представителни, рисувайки ги наред с общохристиянските мъченици.

В средата на XIX в. големият възрожденски майстор Захарий Зограф е изобразил св. Евтимий патриарх Търновски, както в Троянския манастир — на южната стена в притвора на манастирската църква, така и в Преображенския манастир (фото 5). Изображението му е допоясно. Нарисуван е в свещените одежди и одеяния, характерни за патриарсите през периода на Българското възраждане, със сива коса и средно дълга брада¹⁵. Намира се в прозоречната ниша на южната стена в женското отделение на манастирската църква.

Възрожденските майстори са били грамотни, познавали са Историята на Паисий Хилендарски, Царственика на Павлович и други исторически извори, затова и в този период от развитието на нашето църковно изкуство се обръщат все по-често към значимите личности от историята ни. Изобразявали са тези персонажи в характерните за същото време одежди, с характерната декорация по тях, със съответните атрибути.

Днес пред съвременните иконописци, които имат възможност да направят по-задълбочено проучване, стоят два въпроса: *Какъв трябва да бъде типажът на св. Евтимий патриарх Търновски?* и *С какви одежди той трябва да бъде изобразен?*

Типажът на различните персонажи в иконографията, подобно на иконографските схеми на различните сцени в църковното изкуство, се е формирал в резултат на векове. Макар че ние днес ползваме в общи линии една изчистена иконография, установена още във времето на Средновековието, в този случай готова схема е невъзможно да бъде използвана. Ще приведем за пример формирането на образа на несъмнено най-

Фото 4. Български патриарси. Капиновски манастир, XIX в.

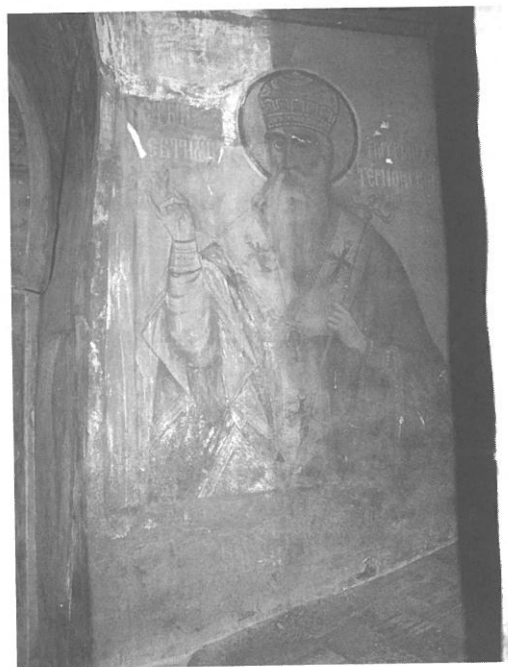

Фото 5. Св. Евтимий патриарх Търновски, Преображенски манастир, XIX в.

известния български светец св. Йоан Рилски Чудотворец. Проследени хронологически, неговите изображения са доста противоречиви: иконата на светеца от Рилския манастир от XIV в. (фото 6), изображенията му в параклиса, посветен на него в Хрельовата кула на Рилския манастир, също от XIV в., или това от църквата „Св. Йоан Богослов“ в Земенския манастир (фото 7), също от XIV в., или това от църквата „Св. св. Петър и Павел“ в Търново от XV в., в Белъова църква до Самоков и върху северната стена на църквата в Драгалевския манастир, сравнени с по-късните изображения и с тези от времето на Възраждането (фото 8, 9, 10). Единственият извод при един сравнителен анализ на типажа на този светец е, че в многобройните късни изображения за разлика от запазените по-ранни такива, заради тяхната популярност и популярността на самия светец се е наложил един образ на благ старец, мъдър, строг, излъчващ сила на духа и в същото време спокойствие. Рисува се със сиво-бяла коса, дълга брада, в монашески одежди с характерните атрибути — гега, свитък, понякога кръст. Художникът, който го изобразява, ако иска да допълни изображението, да го направи по-повествователно, за да му придаде още съдържание или специално послание, добавя малка сцена от житието му или сцени, или разнообразява терена, който да подсказва какво е било делото му, къде е живял, добавя разгънат свитък със съответния текст и т.н. Възниква въпросът: *достатъчно достоверни ли са ранните изображения, могат ли днес да се използват като образец за икони или стенописи?* Те в никакъв случай не трябва да се пренебрегват. Ако се вгледаме в тях, можем да открием същите качества, търсени от възрожденските майстори в лика на светеца. Макар че са решени по-лаконично, с по-малко средства, но с чисто художнически търсения в живописните решения. Изображенията от средновековните паметници притежават онази вътрешна сила, каквато с убеденост можем да кажем, че един съвременен иконописец също търси.

Имайки предвид земния път, който патриарх Евтимий е извървял, и малкото негови изображения, запазени днес, можем да кажем, че от познаването на литературните текстове и от иконописеца зависи изразителността при изграждането на типажа на този светец. Той би трябвало да се нарисува *стар, със сиво-бяла коса, не много дълга, леко раздвоена брада*¹⁶. Ликът му да излъчва всички качества, за които стана дума по-горе: *мъдрост, строгост и сила на духа*. Позата да бъде спокойна. В същото време светецът да изглежда достъпен, близък, за да бъде истински посредник между вярващия и Бога.

Одеждите, с които св. Евтимий трябва да бъде облечен, характеризират иконографския подтип на изображението. Той може да бъде изобразен като *преподобен* (рис. 1) — с хитон, подрасник, расо, аналав, мантия и кукул на главата (или без него), по-скоро в характерния за Средновековието вид, обут в сандали или обувки. В лявата си ръка е възможно да

Фото 6. Св. Йоан Рилски, икона от музея на Рилския манастир, XIV в.

Фото 7. Св. Йоан Рилски, Земенски манастир, църквата „Св. Йоан Богослов“, XIV в.

държи свитък, свит или разгънат с текст, а дясната — гега или да бъде положена в благославящ жест. Вторият подтип схема на изобразяване съответно да е в *архиерейски одежди* или като *патриарх* (рис. 2). В този случай следва облеклото му да съдържа (по реда на обличане) — стихар, епитрахил, пояс, набедреник, наръжавници, фелон (полиставрион) омофор¹⁷. (В по-късната традиция — след XV в. — патриарсите са обличали сакос, предпоследната дреха по реда на обличане преди омофора. Първоначално той се е носил само на няколко точно определени служби. Днес в патриаршеското облекло се използва именно сакосът. Пълните съвременни свещени одежди и одеяния на патриарха изискват още патриаршески жезъл и енколпие.)¹⁸ Може да бъде нарисован с калимавка, покрита с було в бял цвят, или патриаршеска корона на главата. Възможно е да бъде изобразен и гологлав. В ръцете си може да държи патриаршески жезъл или книга (Евангелие). Художникът може да избере и други атрибути в зависимост от съдържанието, което иска да придаде на изображението. Възможно е да добави свитък с подходящ текст, който следва да избере от неговите съчинения или да бъде литургичен¹⁹. Редно е, ако иконописецът иска образът да е исторически верен, доколкото това е възможно, да се придържа към традицията в средновековното архиерейско облекло. В средновековното църковно изкуство до XIV—XV в. одеждите на архиерите, подобно на литургистите, са с по-схематична декорация, с геометрични орнаменти и кръстове. Това съответно отразява традицията в свещените одежди, използвани в този период. Съществуват много класически образци за това както в нашите паметници, така и в съседна Гърция, Сърбия, Македония, Турция и др.

Наред с разсъжденията по темата текстът има за цел да насочи съвременния иконописец при избора на иконографски подтип за изписване на образа на св. Евтимий патриарх Търновски. Тези типологични портрети могат да послужат при проектирането на конкретни сцени от житието на светеца или при интерпретацията на сцени от историята на България.

Фото 9. Св. Йоан Рилски,
параклисът на постницата
„Св. Лука“, 1799 г.

Фото 10. Св. Йоан Рилски,
параклис „Св. Йоан Богослов“,
1921 г.

Рис. 1. Примерна рисунка на иконографски подтип 1 като преподобен

Рис. 2. Примерна рисунка на иконографски подтип 2 като архиеп

БЕЛЕЖКИ

¹ Изображението може да е поръчано от църковно настоятелство на храм или от ктитор на изписването, но то може да е по предложение на самия иконописец.

² Сб. Търновска книжовна школа, С. 1974.

³ **Василиев, Ас.** Български светци в изобразителното изкуство, С., 1987, с. 164; **Лалев, Ив.** Сп. Духовна култура, С. 2004, кн. 4., с. 27. Авторът се позовава на приписката, публикувана от проф. Юрдан Трифонов.

⁴ **Ангелова, Св.** Сп. Духовна култура, С. 2004, кн. 4, с. 29.

⁵ Жития на светиите, С., 1991.

⁶ Жития на светиите, С. 1991, **Василиев, Ас.** Български светци в изобразителното изкуство, С., 1987, с. 164.

⁷ Освен в светската живопис, това е сюжетната основа за стенописите в параклиса „Св. Евтимий, патриарх Търновски“ в църквата „Св. Никола“ във Велико Търново, проектирани и изпълнени от дипломанта на катедра Иконография на ПБФ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ Митко Димитров.

⁸ **Василиев, Ас.** Български светци в изобразителното изкуство, С., 1987, с. 164.

⁹ Пак там, с. 164.

¹⁰ **Ангелова, Св.** Сп. Духовна култура, С. 2004, кн. 4, с. 31.

¹¹ **Василиев, Ас.** Български светци в изобразителното изкуство, С., 1987, с. 165; **Св. Ангелова, Сп.** Духовна култура, С. 2004, кн. 4, с. 31.

¹² **Матакиева, Т.** Неизвестна колекция — двустранни тревненски икони, сп. Изкуство, С. 1982, кн. 3, с. 35—40.

¹³ **Бакалова, Ел.** Манастирите в България, С., 1992, с. 279—281. Църквата има необичайна иконографска програма. Тук са едни от малкото сцени, изобразяващи моменти от историята на българската държава — напр. Покръстването на българите и др.

¹⁴ Тук вероятно майсторите са допуснали грешка в желанието си да придадат особена значимост на групата на българските светци. Не е ясно дали става дума за св. Йоан Търновски (Трапезицки), който е мъченик, или св. Йоан Милостиви, патриарх Александрийски, или св. Йоан Постник патриарх Цариградски.

¹⁵ Вероятно след земетресението през 1913 г. ликът на светеца е бил разрушен и след това е изпълнен с маслени бои в академичен стил. Поправката може да бъде забелязана с просто око.

¹⁶ По подобен начин майсторите в ерминиите са описвали как да бъде изградено едно изображение.

¹⁷ **Чокоев, Ив.** Архиерейски литургични одежди от XII в. от епископския манастир „Св. Йоан Продром“ в Кърджали (идентификация и реконструкция), автореферат на дисертационен труд, С. 2004, с. 10—15; **Генова, Ел.** Църковните приложни изкуства от XV—XIX в. в България, С. 2004, с. 147—152.

¹⁸ **Генова, Ел.** Църковните приложни изкуства от XV—XIX век в България, С., 2004, с. 147—152. **Архимандрит Авксений.** Литургика, Пловдив 2005, с. 132—162.

¹⁹ Жития на светиите, С. 1991, с. 55. Св. Евтимий, патриарх Търновски, прави превод на Василиевата, Златоустовата и Преждеосвещената литургия, на литургиите на апостол Яков и апостол Петър.